

חוני המעגל וזרעו
(דרכי הוראה)

מוקדש לזכרם של מורים שעבדתי במחיצתם בסמינר והמפגש אתם העשיר את עולמי: ז. שפירא, י. אנדרון, אברהם רו, ד. סמבורסקי, פנינה סימון.

שלושת הספורים על חוני המעגל מצויים במשנת תענית ("מסכת תענית", "סדר מועד" - בתלמוד בבלי דף כג' ע"א, בתלמוד ירושלמי פרק ג' קט' 1). שלושתם - הסיפור על חוני מוריד הגשמים, הסיפור על חוני הנפגש בוקן נוטע חרוב והסיפור על חוני שנרדם וישן שבעים שנה - עשויים בתבנית אגדות ומעשיות והם סיפורים, שעברו מפה לאוזן במשך דורות על דורות. (ר' טקסט עמ' 139).

הסיפור הרחב מבין שלושתם הוא הסיפור על חוני מוריד הגשמים, ותבניתו הצורנית מאפשרת לקורא להכיר בששת המרכיבים הטיפוסיים לכל מעשיה ואגדה.

1. הסיפור כולו בנוי דיאלוגים: חוני פונה לאלוהים; העם ותלמידיו של חוני פונים אליו; רבי שמעון בן שטח מדבר אתו.

2. הפרשה שמופיעה שם מאופיינת ביותר בחזרות הנוסחאיות של הספור ומופיעה גם במבנה שלו, גם באירועים שבו וגם בארגון המשפטים שבתוכו.

הסיפור בנוי שלושה חלקים:

- א. פתיחה - בקשתו של העם אל חוני והצעתו להכניס תנורי פסחים.
- ב. תפילה (שהיא משולשת).
- ג. דברי שמעון בן שטח.

האירועים כולם קשורים בעניין הגשם. העם מבקש על גשמים, חוני מתפלל ויורדים גשמים, העם חושש מפני הגשמים ומבקש על הפסקתם, ושוב מתפלל חוני והגשם נפסק.

מבנה המשפטים ערוך בשלוש-שלוש.

תלמידיו של חוני אומרים לו: "כי ראינוך ולא נמות" פעמיים ובשלישית: "רבי...". כשלקתחילה הגשם יורד טיפין טיפין, בשניה "גשמי בורות שיחין ומערות" ובשלישית "גשמי רצון, ברכה ונדבה". ולבסוף כשחוני חוזר ומבקש על הפסקת גשמים בשם העם, שאינו יכול לעמוד לא ברוב טובה ולא ברוב פורענות "מיד נשבה הרוח ונתפזרו העבים וזרחה החמה". והעם יצאו "לשדה והביאו כמהין ופטריות".

אותו שילוש בדברים חוזר גם בסיום דבריו של ר' שמעון בן שטח "ישמח אביך ואמך ותגל יולדתך".

3. מעשי הפלא שבסיפור מוכיחים כושר תפילתו של חוני. משהתפלל תפילה זכה (בלא ביטחון) יורדים גשמים על פי בקשתו - תחילה מנטפים אחר כך בזעף "עד שכל טפה וטפה כמלא פי חבית...". ולבסוף גשם כתיקנו.

כוחו הפלאי מתעצם ונעשה גרוטסקי כמעט במפגש שלו עם ר' שמעון בן שטח המבקש לגעור בו ולנדותו ונאלץ לברכו "מה אעשה לך, שאתה מתחטא לפני המקום ועושה לך רצונך..."

4. הסיפור כולו עומד על עיקרון הניגודים: חוני כנגד העם; חוני מול השם; חוני ור' שמעון; וכן "יצא רוב אדר ולא ירדו גשמים..." ; גשמי זעף; רווח בעולם.

5. כוחה של התפילה הזכה הוא יסוד הצדק המנצח, הטיפוסי כל כך למעשיות ואגדות.

חוני, שאין יודעים את שם משפחתו; ואין כל הסבר בסיפורים על מה זכה דוקא הוא לעשות מעגל פיוסין בין העם לאלוהים ולגרום לכך שירדו גשמים. חוני - אחד העם (ולא ר' שמעון בן שטח איש הסנהדרין) - הוא המזכה את העם בגשם הנכסף וכך מצטרף גם סיפור זה לסיפורי-העם, שבהם החלש מנצח.

6. במעשיה אין תיאור פרטים. אילולא המפגש בין ר' שמעון בן שטח ובין חוני לא היינו יודעים מתי התרחש הדבר. ר' שמעון בן שטח איש הסנהדרין חי בתקופתם של האחים הורקנוס ואריסטובלוס בשנת ששים וארבע לפני הספירה. בזכות המפגש בין חוני ובין ר' שמעון הופכת המעשיה על חוני (איש צדיק אלמוני) לאגדה המספרת על אדם שהיה חי וקיים.

מסתבר שהסיפורים הללו, הקשורים בשמו של חוני, חיו שלוש מאות שנה בעל-פה עד חתימת המשנה בימי ר' יהודה במאה השניה לספירה. השאלה, הנראית לי כשאלה מעניינת ביותר לגבי דמותו של חוני היא - כמה זכה אדם אלמוני, ששמו אולי שם סמלי (חוני, חונן, חנוך, מחונן, איש-חן...) לכך, ששלושה סיפורים מופלאים יתקשרו בדמותו?

יש לזכור שכל אחד מן הסיפורים הללו מצוי במרחבי תרבות שונים בלבושים שונים, אמנם, אך מסביב למוטיבים דומים (ראה ביבליוגרפיה פרק ב').

התשובה לעניין מצויה בתוך "קדמוניות היהודים" ליוספוס פלביוס "דב' א' "אחד חוני, איש צדיק ואהוב לאלוהים, אשר פעם בעת בצורת התפלל לאלוהים, כדי שישים קץ לשרב, והאל שמע את תפילתו והוריד גשם."

"התחבא כל עוד נמשך המרד (מלחמת הורקנוס ואריסטובלוס) אך העם (אנשי הורקנוס) הביאוהו למחנה היהודים וביקשו, שכמו ששם קץ לבצורת בתפילתו כן יקלל את אריסטובלוס ואת אנשי סיעתו. אחרי שסרב ודחה, עמד ביניהם אנוס על ידי ההמון ואמר: "רבונו של עולם, העומדים מסביב - עמך הם, והנצורים - כוהניך הם; אבקש שלא תשמע אלה נגד אלה ושלא תשמע מה שאלה מבקשים נגד אלה."

"אחרי שכך התפלל, רגמו אותו הרשעים באבנים והרגוהו."

סיפורו של פלביוס מבאר לנו את גדולתו של הפציפיסט חוני. חוני בחר למות ולא להצטרף לצד אחד במלחמת האחים.

סיפור זה עשוי להסביר במה זכה חוני, שמעשיות אלה תתקשרנה לדמותו ותפארה אותה. העם, שהרג את אחד מטובי בניו, שמר בלבו רגשי אשמה, ואלה הזינו את מעגלי הסיפורים מסביב לדמות המופלאה הזו.

אם נבדוק את שלושת הסיפורים מבחינת המוטיבים המרכזיים שבהם נמצא, שהם מארגנים שלושה מעגלי שלמות של פילוסופית-חיים מוסרית. הסיפור על הורדת הגשמים מצביע על מעגל של קשר בין העם לאלוהים. הסיפור על הזקן הנוטע חרובים

אתר דעת - מכללת הרצוג

- "אני מצאתי את העולם בחרובים; כשם שנטעו אבותי לי כך אטע אני לבני" - מצביע על מעגל הקשר שבין דור לדור. והסיפור על שבעים שנות השינה, כשחוני, שהתעורר לא מצא חבר רוע, וכשגם החכמים לא האמינו לו שהוא חוני, "בקש רחמים ומת"; ועל כך אמר רבא: "זה שאומרין זכריות - או חברותא או מיתותא".

סיפור זה מצביע על מעגל היחסים של האדם אל בני סביבתו ובני דורו. מכאן, שחוני, המעגל היה לא רק עושה נסים בכך ששרטט מעגלים מגיים ומתוכם פנה אל אלוהיו, אלא הוא זכה להיקרא "המעגל" כי שלושה מעגלים של סיפורים הצטרפו לשמו.

לפנינו גיבור יהודי: דמות עממית של צדיק, שהומת על ידי העם בשל עמידתו על אידיאת היסוד שלו - רדיפת שלום. גבור יהודי זה מתקשר לשלושה סיפורים, הש-זורים בנוף ישראל וצומחים מתוך הוויה ישראלית טיפוסית.

מכאן - שיש מקום לחזור ולספר גדולתו של חוני בעם; ויש מקום להביא האגדות המתקשרות לדמותו בגן-הילדים, בכיתות היסוד ובכיתות הגבוהות של החטיבה והתיכון.

בכל קונצנטר תהיה דרך ההוראה שונה, אך המסקנות הערכיות צריכות להולך לאותה תוצאה - לפנינו גיבור לאומי רודף-שלום; גיבור לאומי, שמן הראוי להזדהות עם דמותו וללמוד מתורתו.

הצעות דידקטיות

1. בגיל הגן ובכיתות א' ב' כדאי לספר כל אגדה לחוד ולהשחיל האגדות בנושא מזמן. את הסיפור על חוני מוריד הגשם כדאי לספר מחג סוכות ואילך, כשמצופים אליו את תפילת הגשם. (ראה ביבליוגרפיה פרק ג') סיפור חוני יצטרף לנושא של הציפיה לגשם וילוהו בשירים המבקשים גשם. חשוב ביותר לחנך את ילדינו, גם קטני הקטנים, שידעו שכל חיינו תלויים בגשם (כך היה וכך הווה), ושעלינו להתפלל לגשם בכל מאודנו.

הסיפור של חוני יעמוד, בעיקר, על יסוד התפילה הזכה כשבמרכזו צדיק, המבקש בשם הרבים ולמען הכלל. כדאי לארגן את הסיפור של חוני בצורת חזרה, כשבפעם הראשונה תקרא המחנכת את הסיפור כלשונו במשנה (ולא תוותר על הפסקה הפותחת "הכניסו תנורי פסחים שלא ימרו"; כדי שלאחר דברים אלה יבוא המשפט הטרגי "התפלל - ולא ירדו גשמים"). פתיחה זו של הסיפור הכרחית גם לקטנטנים, שידעו שאין תפילה נשמעת מתוך גאווה).

בפעם השניה תחזור המחנכת ותרחיב הסיפור בלשונה; תשחק את הסיפור על פי רמתם של הילדים ועל פי כוחה. ובפעם השלישית תשוב ותקרא את הסיפור כלשונו במשנה.

קריאה משולשת כזו, הכורכת קריאה במקור, קריאה מספרת ומרחיבה-מבארת וקריאה במקור; קריאה כזאת מאפשרת לילדים לקלוט את לשון הסיפור ומסכתו; והחזרה על הסיפור מאפשרת הזדהות והרפיה (קטרוזיס).

המחנכת, היודעת מי הוא חוני, תפאר את דמותו בעיני הילדים, ותזמין אותם להזדהות עם אותו צדיק, שיצא לבקש רחמים על העם וניצח. הילדים מזדהים עם החלש-

המנצח, והם חווים את חווית המצוקה של העם באין מים, עד שהם שמחים על הגשם היורד ועל הסיום הטוב, כשהגשם (היורד בעוז ומפחיד גם אותם) פוסק, והעם יוצאים ללקט בשדות.

מחנכות יכולות לחזור ולספר סיפור זה עד רדת היורה וגם לאחר מכן, עד בוא עונת הגשמים שבחורף.

הסיפור יכול להפוך לסיפור מרכזי בחיי הילדים. כדאי לשחק אותו, להמחזיז אותו, לרקוד אותו, לצייר אותו ואולי גם לתזמר אותו.

הסיפור על הזקן והחרובים יכול להופיע בטיול ט"ו בשבט או בנושא המשפחה, כשילדים מספרים על הקשר שלהם עם סבא וסבתא.

הסיפור על התרדמה של שבעים השנה יכול להצטרף לגורם מזמן, כשמופיע ילד חדש בגן או בכיתה, והילדים מתרחקים ממנו, ומשאירים אותו בודד ועצוב. בעזרת הסיפור על השונה, יכולה המחנכת לדון עם הילדים בנושא 'החברותא' ובצורך של כל אדם בחברים. גם בסיפור זה יסוד ההמחזה יכול לעזור לילדים להבין את משמעויותיו. סיפור זה קשור בנושא "בדידות", המעסיק מאד ילדים והעשיר בחומר ספרותי בשירה ובספרות. ניתן לפנות אליו, אחרי שעסקו ביצירות אחרות מסוגי ספרות אחרים (כגון "לבדד" - מ. ילן שטקליס; "אני לבדי בבית" - ל. גולדברג) או לפתוח בו את הנושא ורק אחר כך לעבור ליצירות נוספות.

2. בכיתות ה בינוניות יש מקום לבנות את השיעור (או השיעורים) על שלושת הסיפורים: בכיתה חלשה יבוא סיפור אחד בשיעור אחד, ובכיתה חזקה יבוא שלושת הסיפורים שלובים זה בזה.

בכיתה חלשה יש להכין את השיעור בספרות מראש. פירושו של דבר, שעל המורה ללקט מספר ביטויים קשים ומרכזיים להבנת הסיפור; עליו לפרק אותם לגורמיהם הלשוניים ולעסוק בהם בשיעורי לשון, בלא לגעת בחומר הסיפורי עצמו, כדי שלא לפגום בשלמות היצירה.

דוגמא: סוגי הגשמים המוזכרים בסיפור הם עניין לשיעורי לשון מעניינים. אפשר לאסוף את שמות הגשם לסוגיו ולצורותיו בעיקבות תפילת הגשם, שנלמדה עם החזרה ללימודים אחרי סוכות.

מן הראוי, שתלמידי ג' ידעו את סוגי הגשמים לשמותיהם ואת תפקידיהם בחיי הישראלי אז ועתה, כגון: יורה, מלקוש, רביבים, שעירים, גשמי עז, גשמי ברכה ועוד... המלה "ימקו" היא מלה שימושית בחיי יום-יומנו, ואפשר לעסוק בה ולהטות אותה לצורותיה ולמרכיביה; גם לצרף לה צירופים חדשים בשימושים של היום (מק; מתמקמק; חמקמק...), וכך גם המלה "לעוג".

לא נראה לי, שצריך להריץ ילדים בגיל זה לקונקורדנציה ולמראי מקומות במקרא; אלא כדאי להזמין אותם לשבח את המלים במילון השימושי שלהם, כדי שהמלה תהפוך להיות שלהם. משום כך כדאי לבחור מלים קשות (מתוך טקסט קלסי), שיש להן שימוש בפינו.

חשוב לעסוק במילים כשלעצמן בלא הקשרן הספרותי, כדי שלא לקלקל את המפגש עם היצירה הכוללת בשיעורי הספרות. שיעור הספרות עצמו (בכיתה חלשה) עשוי להתבסס על הצורך בקריאה מתאימה לנושא הסיפור. מכאן שאסור למורה לקרוא את הסיפור באוזני תלמידיה בראשית השיעור. עיקרו של השיעור

אתר דעת - מכללת הרצוג

יהיה במאבקם של התלמידים על קריאה נכונה. דרך זו תבטיח את העיסוק בעיקרון של תפקיד התפילה שבסיפור; משום שמרכזו של השיעור יעמוד על החזרה שבתפילה.

לראשונה (לאחר שאמר בגאווה "הכניסו תנורי פסחים...") התפלל ולא ירדו גשמים. אחר כך עמד והתפלל אחרת. איך? יש לכוון את התלמידים לעיקרון של תפילה בכוונה שלמה: "אחר כך שב והתפלל..." הסיפור הזה כולו מאורגן מסביב לדברי תפילתו של חוני. משיחור התלמידים ויתפסו את דברי התפילה ודרך הקריאה של דברים אלה, ידעו (לקראת סופו של השיעור) את תפילתו של חוני בעל-פה. רק בסופו של שיעור יש מקום לקריאה דרמטית, מדויקת ורבתי-משמעות של המורה; קריאתה תהווה את סיום השיעור וסיכמו.

הסיפור על הזקן ועץ החרוב קשה לכיתה חלשה בשל צימצומו, ולכן מהלך השיעור יבנה מכך שהילדים יציעו הצעות (קודם בעל-פה ואחר-כך בכתב) להרחבתו של הסיפור. הם עשויים לעשות ריאליזציה מן הסכימה הסיפורית ולרצות לצרף שמות לאנשים ופרטים לחיי המשפחה. על המורה לכוון אותם להשלמה והרחבה על דרך המעשיה. זאת אומרת, לחזור ולהדריך את התלמידים, שירחיבו הסיפור על פי ששת המרכיבים הטיפוסיים למעשיה, (דיאלוגים, ניגודים, חזרות, פלא, הצודק מנצח, חוסר פרטים תיאוריים) כדי שהסיפור שיחברו לא יחרוג מתחום המבנה הציורני המתאים לו.

הסיפור על השינה מזמן משחקי המחזה. אפשר להכין את התלמידים לסיטואציה הסיפורית ע"י דרמה יוצרת, העוסקת במצב חויץ-ספרותי. עם ראשית השיעור המורה מעמידה זימון למשחק: "הבה ונתאר לעצמנו שנפלה על כולנו תרדמה כבדה, שינה טובה וארוכה". הילדים מציעים את אורך השינה, שכל אחד רצה בה (עד הקיץ, עד הערב; עד החופש; עד שאבא יחזור ממילואים; עד שאהיה גדולה...) ונרדמים.

בשעת יקיצתו של כל אחד עליו לנסות לרשום, לצייר, לכתוב או לספר לחברו מה קרה לו במציאות החדשה (מה הוא רואה ושומע ומה הוא מרגיש). מצב כזה של התפקחות אחרי שינה ארוכה, מזמין להבעה בעל-פה ובכתב, ומאפשר גם משחק ז'סטולוגי (בלי מלים). המחייב את האחרים לניחוש והבחנה. שיעור כזה של משחק דורש מן המורה יכולת שליטה מקסימלית, יכולת תימרון והכוונה לעבודה משותפת, בלא לפגוע בייחוד הביטוי של כל ילד.

כדי להקל על משחק כזה, כדאי אולי לארגן את הכיתה לחבורות חבורות (קבוצות), המחליטות להירדם בנושא משותף, למשך זמן משותף ולחבר סיפור יקיצה משותף; אך תנאי הוא, שהחבורה תעסוק בסיפורו של יחיד, ותספר לעצמה סיפור "כאילו" על יחיד שנרדם והקיץ, ולא - לא תיווצר ההכנה להבנת בדידותו של חוני. משהתמרו-דדו הילדים עם תחושת יקיצה במציאות זרה (שונה ממצאות הסביבה), ומיצו את תחושת התסכול של הבדידות, תספר להם המורה סיפורו של חוני שנרדם בסלע. אז יבינו יחד את סופו של הסיפור "בקש רחמים ומת"; ואולי, לפני שתקרא להם המורה את המסקנה החינוכית, תציע להם לחפש בעצמם מסקנות. יש להניח שהילדים יגיעו לניסוחים דומים בלשונם שלהם, והניסוח בלשון המשנה "או חברותא או מיתותא" יהווה אקורד אחרון לשיעור.

ב כ ת ה י כ ו ל ה עשוי השיעור הראשון עם היצירות לעמוד על פירוק שלושת מן הטקסט השלם. המורה תביא את הטקסט הסיפורי של חוני ככתוב באגדה; תצייר

אתר דעת - מכללת הרצוג

על הלוח שלושה מעגלים זה בתוך זה, ותסביר בפתיחה, שחוני המעגל נקרא כך לא רק בשל המעגל המגי שעגל כשהתפלל על גשמים, אלא בשל שלושת מעגלי הסיפורים שנצטרפו לשמו במשך מאות שנים. על הילדים לקרוא (קריאה שתוקה) ולחפש את החלוקה הפנימית של הסיפורים בטקסט. משיגלו כל סיפור לעצמו, אפשר לחלק את הכיתה לקבוצות עבודה, כשכל קבוצה עוסקת רק בפיענוח ספור אחד. על המורה להכין כרטיסי עבודה לכל סיפור ולהניח על שולחן הקבוצה: לכל קבוצה כרטיס משלה, על פי הצורך.

ל סיפור - חוני מוריד גשמים עשוי להיות כרטיס כגון:

1. מצא את ששת המרכיבים הצורניים שבמעשיה.
 2. מדוע, כשהתפלל לראשונה, לא ירדו גשמים?
 3. מדוע הרשה לעצמו ר' שמעון בן שטח לכעוס על חוני? (כאן יש לכוון הילדים למשנה או למידע על הסטטוס של ר' שמעון בדורו).
 4. מדוע חוזר העם על המשפט "ראינוך ולא נמות"?
 5. מדוע מבקש העם על הפסקת הגשמים, ואיך מגיב על כך חוני (בכעס, בלגלוג, באהבה)?
 6. מה דעתכם, מדוע זכה חוני להיענות לתפילותיו ואילו ר' שמעון בן שטח לא זכה? (שאלה אחרונה זו מזמינה לשיחה ארוכה עם כל הכיתה, ופותרת למורה פתח לשיעור נוסף בנושא של רבנים מטעם המימסד מול צדיקים - ע"פ התפיסה היהודית).
- שאלה זו תוליד גם להבאת דברי יוספוס על חוני ולהסבר ההיסטורי הספרותי על דמותו בתרבות העם.

ל סיפור - הזקן בחרובים עשוי להיות כרטיס כגון:

1. מה למד חוני מדברי הזקן?
2. איך נתרגם את נטיעת החרוב למציאות של ימינו (מה יאמר אדם בן זמננו, כשירצה לבטא הרעיון של אותו זקן)?
3. חָבַר סיפור על בנו של אותו זקן ועל דרך חייו.
4. חָבַר סיפור על בן, שאביו אינו מוכן לדאוג לעתידו בעצי חרובים.
5. חפש ביטויים ופתגמים נוספים, שיבטאו דברי הזקן שבסיפור.

לסיפור חוני שנרדם עשוי להיות כרטיס כגון:

1. מדוע ביקש חוני את נפשו למות?
2. נסה לתאר (בכמה שורות) מה קרה בעולם בזמן שחוני ישן.
3. הבא דוגמאות שתסבנה את הביטוי "או חברותא או מיתותא".
4. כתוב חיבור על עצמך, שנרדמת (כיום אפשר להזריק חומרים לשימור של דורות רבים) והתעוררת כעבור מאתיים שנה.
5. האם בידותו של אדם תמיד גרוועה? הכן רשימות לזכות ולחובה לבידידותו של אדם.

העבודה הזו בקבוצות יכולה להתחיל בכיתה ולהסתיים בבית. אפשר להניח בשיעור אחד רק שאלה אחת לכל קבוצה, ולשוב ולטפל בשאלות הללו בשיעורים אחרים. ניתן להשתמש בשאלות הללו כשאלות מנחות לשיחה כללית בשיעור פרונטלי, ואפשר גם לתת אותן כשאלות הכנה לקריאת החומר בכיתה. גם בכיתה בעלת יכולת לא כדאי לוותר על משחקי-המחזה ועל ביאורי מלים. בכיתה כזו אפשר לתת לחפש פירושי המלים במילון, כשעיקר עבודת החיפוש נעשית כשיעורי בית. גם אז רצוי שלא להסתפק ברשימה של ביאורי מלים אלא לבקש, שיחברו משפטים עם המלים הללו, ושיציעו צירופי המלים בתוך שמוש יומיומי.

אתר דעת - מכללת הרצוג

בכיתות הגבוהות (מ-ז' ואילך) צריך לטפל בסיפורי חוני מתוך הקשרם למשנת "תענית". יש מקום להקדיש זמן לעיסוק במשנה ומיד אחרי סוכות, כשנושא הגשם יבוא לביטוי בשיעורי ספרות ותנ"ך או אפילו כנושא מרכז בגיאוגרפיה, טבע, היסטוריה ספרות וכ'...

עניין המשקעים, מחזור המים בטבע, חילופי העונות ומשמעותן לגבי הצומח והחי בארצנו ובארצות דומות לשלנו - הוא נושא מרכזי בעיצוב תודעת האזרח הישראלי. בהיסטוריה יש מקום לקרב את התלמידים למציאות בישראל בתקופה שבין בית ראשון לשני, ולהעמיד את הדגש על המורשת, שתקופה זו השאירה לעמנו.

פרקים מתוך משנת "תענית", תפילת הגשם ופיוטים על הורדת גשמים, כל אלה יעלו יחד עם פסוקים ופרקים על גשמים ובצורת במקרא. מקום מרכזי יש ליחד לפרק "יד בירמיהו" על הַבְּצֻרוֹת".

במשנה מופיעים שני מורדי גשמים - חוני המעגל ונקדימון בן גוריון. על המורה לצרף לשתי הדמויות הללו את דמותו של אליהו הנביא ולעסוק בהרחבה בדמותו (כפי שהיא באה לביטוי במקרא ובפולקלור היהודי והערבי).

סיפורי חוני יקבלו את מלוא משמעותם בלויית דבריו של יוספוס פלביוס מזה ובהש-וואה לסיפורים דומים בספרות העולם מזה.

ברור, שהנושא על סיפורי חוני מתרחב, על פי הצעה זו, למערכת שיעורים ברבדים שונים. כיתות, שלא למדו על המבנה הצורני של המעשיה והאגדה, אינן יכולות לעסוק בסיפורים הללו בלי ללמוד תחילה, מהן מעשיה ואגדה. כיתות, שאינן יודעות דבר על המשנה, על פיוטים, על תפילה - חייבות לעסוק בעניין זה, לפני שהן עוסקות בסיפורי חוני.

סיפורי חוני מזמנים עבודה על "דרך השוואה" בספרות, כשתלמידים משווים סיפורים על מורדי גשמים בתרבויות אחרות. מוצאים בסיפורי עמים אחרים מסקנות שונות לסיפור של הזקן בחרובים וגישות רבות פנים לעניין השינה הארוכה והיקיצה אחריה.

סיפורי חוני יכולים גם להזמין את סיפורי עדות ישראל בנושאים: תפילת צדיק; הורדת גשמים; גלגולי דמותו של אליהו "הירוק".

מורה, שיבקש מתלמידיו סיפורים מן הבית בנושאים אלה, יכול להוציא בסוף הטיפול בנושא עיתון בשם "מפי הורינו", כשתלמידים ישכתבו (יתרגמו ויערכו) סיפורי הוריהם שולקטו מפיהם. נראה לי, שגם בכיתות הגבוהות יש מקום לעבודה יוצרת מסביב לדמותו של חוני המעגל.

אפשר להציע להכין חיבור, תסכית, מחזה או מחזמר על הדמות ועל שאירע לה, ולהציג מחזה כזה בפני אורחים עם סיכום הנושא או לקראת אחד החגים.

לא נגעתי בסיפורים המתלווים לסיפורי חוני והם: הסיפור על אבא-חלקיה בן בנו של חוני וחנון הנחבא - בן בתו של חוני. לדעתי, מן הראוי לצרף סיפורים מופלאים אלה לנושא הכללי על חוני; שני אלה, מצאצאיו של חוני, מוכיחים ביתר שאת את כוחו המוסרי של חוני. כמובן, הסיפורים מעמידים אותנו על הגישה של "דור הולך ופוחת", כשחוני בעל הבטחון מכיז "הכניסו תנורי פסחים", אבא חלקיה מנסה להתחמק מן החכמים ומשלח אותם כאילו אין בכוחו להוריד גשמים, וחנון הנחבא מתחבא מן המבקשים על גשם בבית הכסא.

כדאי להתעמק בשני הסיפורים הללו על צאצאיו של חוני, כדי להבין מדוע זכו דוקא

אתר דעת - מכללת הרצוג

הם, והם בלבד, להיקרא על שמו - כשהיו לו כנראה צאצאים רבים אחרים. שני הסיפורים הללו מעלים עולם שלם של הוי יהודי-ישראלי, והם גדושים תרבות - הליכות ומוסר.

סיפורו של אבא חלקיה מלא רמזים על חיי היום-יום של הישראלי ומשפחתו בתקופת החורבן, כשטוהר המשפחה, הגאווה הפנימית מול העוני והמצוקה הכלכלית שהיא נתונה בה, ומערכת היחסים בתוך התא המשפחתי - הרי הם מדהימים ומסקרנים. סיפורו של חנן הנחבא מקסים בנאיביות שבו, ומדגיש בקו ברור את יחודו של הצדיק. חנן מבקש על הילדים, הצאן שלא חטאו, ואומר בתפילתו "עשה בשביל אלו שאינם מכירים בין אבא שנותן גשמים לאבא שאינו נותן גשמים".

נראה לי שמכיתות ה' ומעלה ראוי לצרף את כל הסיפורים (חמישה במספר) למערכת לימוד אחת.

ב י ב ל י ו ג ר פ י ה

א. סיפורי חוני המעגל (במקורות ובסיפורי עדות ישראל)

- מסכת תענית, תלמוד בבלי דף כג' ע"א
- מסכת תענית, תלמוד ירושלמי, פרק ג' ה"ט
- מסכת תענית, משנה-סדר מועד (על פי אלבק) דף יט' פרק ג'
- יוסיפון - פרק 37
- ביאליק ורבניצקי ספר האגדה - חלק ב' דף ה' סימן ז'
- ביאליק ורבניצקי ספר האגדה - חלק ה' דף רנ"ח, סימן רע"ד
- יוספוס פלביוס - קדמוניות היהודים ספר יד', פרק ב', סימן א'
- מ. שמיר - מלך בשר ודם (דף 410-406) - ס. הפועלים
- ש. פירשטמן - מעגלו האחרון של חוני המעגל - בתוך "מכלול" - י. מרכוס
- ז. יעבץ - שיחות מיני קדם - שבעים שנות השינה
- י. ספרא - אוצר עמי - תרדמת שבעים שנה - עמיחי
- ד. נוי (עורך) - הנערה היפהפיה ושלושת בני המלך - עם עובד (דף 54)
- ד. נוי (עורך) - שבעים ספורים וספור מפי יהודי מרוקו - אסע"י (דף 45)

ב. סיפורים דומים לחוני במרחבי תרבות שונים:

- ואנג מוריד הגשם בתוך: שלושים ספורים וספור, ערך ש. ניצן - טברסקי (סין)
- אוראשימאנו הנשי - בתוך: מוקשי בנשי. תרגום: ע. אולסבנגר-אחיאסף (יפן)
- האדמה דורשת את שלה, בתוך: אגדות קוקזיות, ערך י. ליכטנבוים - יבנה
- האיש אשר מאן למות - בתוך: אגדות יפן. תרגום: א. עקביא - שחרית
- הדייג אורסימה - בתוך: אגדות יפן. תרגום: א. עקביא - שחרית
- נסיכת הנעורים - בתוך: מבחר אגדות אנגליה. ערך א. כהן - מזרחי
- ינגנינג היפהפיה הצוחקת - בתוך: הלל בן שחר. ערך ד. קמחי - צ'צ'יק
- אדרינוס קיסר והנטיעות - ביאליק ורבניצקי, ספר האגדה, חלק ה', סימן שנה"ה
- ריפ ואן וינקל (אנגלית) - ל. פג ובומפס - וושינגטון אירווינג - מקגרוהיל ארה"ב

אתר דעת - מכללת הרצוג

מאמרים על הדמות מורידת הגשם

גד בן עמי צרפתי - חסידים ואנשי מעשה והנביאים הראשונים - תרביץ כ"ו, תשי"ז
(126)

ח. שורצבוים - ממקור ישראל וישמעאל - דון

נושא הגשם ותפילת גשם:

במקרא:

בראשית ב' 5; ה' 17; ז' 11; ט' 11, 12

ויקרא כ"ו

דברים י"א 11; ל"ב 6; ל"ג 13

מלכים א' ט"ו (אליהו ונביאי הבעל) ט"ז; יח'

ישעיהו ט"ו 5; י"ט 5-10; כ"ח 2; ל' 29; ל"ד 3; מא' 17; נ"ה 1;

ירמיהו פרק יד' (על הבצרות)

יחזקאל ל"ד 26

תהילים כ"ט; ס"ה 10-15

במשנה:

סדר מועד מסכת תענית

סדר נזיקין - פרקי אבות ה"ח

תפילה:

בתפילת שמונה עשרה - תפילת הגשם

ביום הראשון של פסח - תפילת טל (דף כ"ז) ע"ס סדור "מפי עוללים" הוצאת
אמנות, תר"ץ

בשמיני עצרת - תפילת גשם (תפילה מעולה לעצירת גשמים) ע"פ "תורה אור"
בנוסח האר"י ז"ל - וילנא

בשמיני עצרת - תפילת גשם (לרבות גשמים בשומע תפילה) ע"פ "תורה אור"
בנוסח האר"י ז"ל - וילנא

עניין הגשם:

ביאליק ורבניצקי - ספר האגדה - חלק א' פרק ט' קטע כב'

ביאליק ורבניצקי - ספר האגדה - חלק ו' פרק א' קטע ד'

אנציקלופדיה עברית - כרך י"א דף 702

אנציקלופדיה נעורים - כרך א' 19; ב' 30-453

אנציקלופדיה מכלל - כרך ו' פרק י"א

ח. שורצבוים - ממקור ישראל וישמעאל (פרק 22) - דון

אתר דעת - מכללת הרצוג

חוני המעגל וזרעו

שנו רבותינו: פעם אחת יצא רב אדר ולא יָרְדוּ גשמים. שלחו לחוני המעגל: התפלל ויָרְדוּ גשמים. אמר להם: צאו והכניסו תנורי פסחים, בשביל שלא ימקו. התפלל ולא ירדו גשמים. מה עשה? עג עוגה ועמד בתוכה, כדרך שעשה חבקוק הנביא. אמר לפני [הקדוש-ברוך-הוא]: רבונו-של-עולם! בניך שמו פניהם עלי, שאני כבן-בית לפניך. נשבע אני בשמך הגדול, שאיני זו מכאן עד שתרחם על בניך. התחילו גשמים מנטפים. אמרו לו תלמידיו: רבי, ראינוך ולא נמות; כמדמים אנו, שאין הגשמים יורדים אלא להתיר שבועתך. אמר: לא כך שאלתי, אלא גשמי בורות, שיחין ומערות. ירדו בזעף, עד שכל טפה וטפה כמלא פי חבית; ושערו חכמים שאין טפה פחותה מלג. אמרו לו תלמידיו: רבי, ראינוך ולא נמות; כמדמים אנו, שאין הגשמים יורדים אלא לאבד העולם. אמר לפניו: לא כך שאלתי, אלא גשמי רצון, ברכה ונדבה. ירדו כתקנם, עד שעלו כל-העם להר-הבית מפני הגשמים. באו ואמרו לו: רבי, כשם שהתפללת עליהם שירדו, כך התפלל עליהם וילכו להם. אמר להם: כך מקבלני, שאין מתפללין על רב הטובה. אף-על-פי-כן הִבִּיאוּ לי פר הודאה. הִבִּיאוּ לו פר הודאה. סמך שתי ידיו עליו, אמר לפני [הקדוש-ברוך-הוא]: רבונו-של-עולם, עמך ישראל שהוצאת ממצרים אינם יכולים לעמוד לא ברב טובה ולא ברב פְּרַעְנוּת. כעסת עליהם - אינם יכולים לעמוד; השפעת עליהם טובה - אינם יכולים לעמוד. יהי רצון מלפניך, שיפסקו הגשמים ויהא רוח בעולם. מיד נשבה הרוח ונתפזרו העבים וזרחה החמה. יצאו העם לשדה והביאו להם כמהין ופטירות.

שלח לו שמעון בן-שטח: אלמלא חוני אתה גוזרני עליך נדוי; אבל מה אעשה לך, שאתה מתחטא לפני המקום ועושה לך רצונך, כבן שמתחטא לפני אביו ועושה לו רצונו. אמר לו: "אבא, הולכני לרחצני בחמין" - מוליכו; "שטפני בצונן" - מוליכו; "תן-לי אגוזים, שקדים, אפרסקים ורמונים" - ונותן לו. עליך הכתוב אומר: "ישמח-אביך ואמך ותגל יולדתך".

שנו רבותינו: כך שלחו לו בני לשכת-הגזית לחוני המעגל: "ותגור-אמר ויקם לך" - אתה גזרת מלמטה והקדוש ברוך-הוא מקיים מאמרך מלמעלה; "ועל-דרכיך נגה אור" - דור שהיה אפל הארתו בתפלתך; כי השפילו ותאמר גוה" - דור שהיה שפל הגבהתו בתפלתך; "ושח עינים יושיע" - דור שהיה שח בעונו הושעתו בתפלתך; "ימלט אי-נקי" - דור שלא היה נקי מלטתו בתפלתך; "ונמלט בבר כפיר" - מלטתו במעשי ידיך הברורים.

אמר ר' יוחנן: כל-ימיו של אותו צדיק היה מצטער על המקרא הזה: "שיר המעלות בשוב ה' את-שיבת ציון היינו כחולמים" - אמר: "וכי יש מנמנם שבעים שנה בחלום?" - פעם אחת היה מהלך בדרך, ראה אדם אחד שהוא נוטע חרוב. אמר לו: זה לכמה שנים טוען פרות? אמר לו: לשבעים שנה. אמר לו: כלום ברי לך שתחיה שבעים שנה ותאכל ממנו? אמר לו: אני מצאתי את העולם בחרובים; כשם שנטעו אבותי לי כך אטע אני לְבָנִי. ישב חוני לאכל, נפלה עליו שְׁנָה ונתנמנם. עלה צוק והקיף עליו ונתכסה מן העין וישן שבעים שנה. כשנער ראהו לאדם אחד שהוא מלקט מאותו חרוב. אמר לו: אתה הוא שנטעתו? אמר לו: אבי אבא. אמר: ודאי מנמנם הייתי שבעים שנה. ראה אתונו שילדה לו רמכים-רמכים. הלך לביתו, אמר להם: בנו של חוני המעגל היכן? אמרו לו: בנו אינו בעולם, אבל יש בן-בנו. אמר להם: "אני חוני

אתר דעת - מכללת הרצוג

המעגל" - ולא האמינו לו. הלך לבית-המדרש, שמע החכמים אומרים: ברורה לנו שמועה זו עכשיו כבימיו של חוני המעגל, שכשהיה נכנס לבית-המדרש - כל קשיה שהיתה להם לחכמים היה מישכה. אמר להם: "אני חוני", ולא האמינו לו, ולא נהגו בו כבוד בראוי לו. חלשה דעתו ובקש רחמים - ומת.

אמר רבא, זה שאומרין הכריות: "או חברותא או מיתותא".

אבא-חלקיה בן-בנו של חוני המעגל היה, וכשהיה העולם נצרך לגשמים היו החכמים משגרים אצלו, ובקש רחמים וירדו גשמים. פעם אחת נצרך העולם לגשמים. שגרו אצלו שני תלמידי-חכמים שיבקש רחמים. באו לביתו ולא מצאוהו. הלכו אצלו לשדה ומצאוהו שהוא עודר. נתנו לו שלום ולא הסביר להם פניו. לערב לקט עצים והלך [לביתו]. היה טעון העצים והמעדר על כתפו אחת וטליתו על כתפו שניה. כל-הדרך לא היה נועל מנעליו, כשהגיע למים נעל מנעליו. כשהגיע לבין קוצים וברקנים הגביה בגדיו. כשהגיע לעיר יצאה אשתו כשהיא מקשטת, וכשהגיע לביתו נכנסה אשתו תחילה, ואחר-כך נכנס הוא, ואחר-כך נכנסו החכמים. ישב לסעוד ולא אמר לחכמים: "באו וסעדו". פרס פת לתינוקות. לגדול נתן פרוסה אחת ולקטן - שתיים.

אמר אבא-חלקיה לאשתו: יודע אני שלא באו אצלי החכמים אלא בשביל גשמים, נעמד ונעלה לעליה ונבקש רחמים, אפשר שיתרצה הקדוש-ברוך-הוא וירדו גשמים, ולא נחזיק טובה לעצמנו. עלו לעליה. עמד הוא בזוית זו ואשתו בזוית זו ובקשו רחמים. קדם ועלה ענן מצד זוית של אשתו. כשירד אמר להם: ברוך המקום שלא הצריך אתכם לאבא-חלקיה. אמרו לו: יודעים אנו שהגשמים בזכותך ירדו, אלא יפרש-לנו מה דברים אלו שהם תמוהים לנו: מפני מה כשנתנו לך שלום לא הסברת לנו פנים?

אמר להם: שכיר יום הייתי ואמרתי: לא אתבטל.

- מפני מה היית טעון העצים על כתף זו והטלית על כתף אחרת?
- טלית שאולה היתה, על מנת כך השאילוה לי ועל מנת כך לא השאילוה לי.
- מפני מה כל-הדרך לא נעלת מנעלים וכשהגעת למים נעלת?
- כל-הדרך אני רואה, במים אין אני רואה.
- מפני מה כשהגעת לקוצים וברקנים הגבחת בגדיך?
- זה מעלה ארוכה וזה אין מעלה ארוכה.
- מפני מה כשהגעת לעיר יצאה אשתך מעטרת?
- כדי שלא אתן עיני באשה אחרת.
- מפני מה נכנסה אשתך תחלה ואתה אחריה ואחר-כך אנו נכנסנו?
- משום שאין אתם בדוקים לי.
- כשישכת לסעוד מפני מה לא אמרת לנו: "בואו וסעדו"?
- משום שלא היתה פתי מרבה ואמרתי: אל יחזיקו לי חכמים טובה בחנם.
- מפני מה נתת לתינוק גדול פרוסה אחת ולקטן - שתיים?
- זה יושב בבית וזה - בבית המדרש.
- מפני מה קדם ועלה הענן מצד זוית אשתך ואחר-כך מצד זוית שלך?
- משום שהאשה מצויה בבית ונותנת פת לעני וקרובה הנאתו;
- ואני נתן מעות לעני ואין הנאתו קרובה.

אתר דעת - מכללת הרצוג

חנן הנחבא בן-בתו של חוני המעגל היה. כשהיה העולם נצרך לגשמים היו החכמים משגרים אצלו תינוקות של בית רבן, והיו תופסים בשולי בגדיו ואומרים לו: "אבא, אבא, תן-לנו גשמים!" אמר לפני הקדוש-ברוך-הוא: רבונו-של-עולם! עשה בשביל אלו שאין מכירים בין אבא שנותן גשמים לאבא שאינו נותן גשמים. ומפני מה קראו לו "חנן הנחבא"? - מפני שהיה מחביא עצמו.